

BUITGEMAAKTE ACHTTIENDE-EEUWSE BRIEVEN: EEN VENSTER OP HET (TAAL)VERLEDEN¹

Marijke van der Wal (Universiteit Leiden)

Aan de Leidse universiteit onderzoekt het Brieven als Buit-team onder leiding van Marijke van der Wal een Nederlandse brievenchat uit het verleden. Het zijn in oorlogstijden gekaapte brieven uit de zeventiende, achttiende en begin negentiende eeuw, die zich nu in de Britse National Archives bevinden. Ze geven zicht op de taal van mannen en vrouwen uit verschillende lagen van de samenleving. De twee voor dit artikel geselecteerde laat-achttiende-eeuwse brieven geven daarnaast een indruk van een scheepsreis naar de Oost en van een aan de wal functionerend vrouwennetwerk.

Communicatie met het schip de *Batavia*

Het VOC-schip de *Batavia* vertrok op 23 oktober 1779 met Gerrit Harmeyer als ervaren kapitein en een bemanning van ruim 200 koppen naar de Oost, althans dat was de bedoeling. De familieleden van de opvarenden kregen echter al spoedig het bericht dat het schip in zware stormen terecht was gekomen en uiteindelijk moest terugkeren op de rede van Hellevoetsluis waarvan het eerder was vertrokken. Eind december deed het schip een hernieuwde poging, maar pas op 7 januari 1780 was de *Batavia* echt op weg. In de maanden dat het schip op de rede van Hellevoetsluis werd voorbereid voor de reis, hielden de bemanningsleden onder meer via brieven contact met hun familie. Een treffend voorbeeld daarvan zijn de brieven van stuurmansvrouw Hendrikje ten Broek, die haar man, Christiaan de Cerff in zijn scheepskist moet hebben opgeborgen.² Ze zijn op wonderbaarlijke wijze bewaard gebleven juist doordat het schip waarop De Cerff zich op zijn terugreis bevond door Engelse oorlogsschepen werd aangevallen en in beslag genomen. Alle papieren aan boord werden gecon-

fisqueerd en kwamen uiteindelijk in het archief van de High Court of Admiralty (HCA) terecht samen met de grote hoeveelheid zakelijke documenten en persoonlijke papieren die tijdens oorlogen met Engeland door oorlogsschepen en kapers werden buit gemaakt.³ In dit archief is ook een uitvoerige brief aan een ander bemanningslid, opperchirurgijn Michiel Ruijs aangetroffen. Die brief van 11 november 1779, geschreven door zijn vrouw Johanna Petronella Ruijs, en de lange brief die Michiel zelf ruim een jaar later vanuit China naar zijn ouders in Delft stuurde, staan centraal in dit artikel.

Het bijzondere van de brieven

Historisch taalkundigen van het *Brieven als buit*-programma aan de Leidse universiteit onderzoeken privébrieven uit twee periodes namelijk die van de tweede en derde Engelse oorlog (1664/65-1674) en die van de vierde Engelse oorlog en de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog (1776-1784).⁴ Die dwarsdoorsneden in het brievenmateriaal zijn bewust gekozen om te kunnen zien hoe de taal zich in honderd jaar heeft ontwikkeld.⁵ De buitgemaakte brieven zijn zo interessant voor ons als taalonderzoekers, omdat de afzenders tot alle lagen van de samenleving behoorden. We vinden brieven van mannen, vrouwen en zelfs kinderen uit lagere en middenklassen. Dat is bijzonder, omdat deze mensen verder vrijwel geen schriftelijke sporen hebben achtergelaten. In principe zouden we de taal van de 'gewone man en vrouw' uit midden- en lagere klassen kunnen vinden in persoonlijke brieven gericht aan naaste familie en vrienden. Uit onderzoek is namelijk gebleken dat schrijvers in zulke brieven hun gewone, informele taalgebruik het dichtst benaderen. Het probleem is echter dat dergelijke brieven over het algemeen verloren zijn gegaan, wanneer ze niet in familiearchieven werden bewaard. Dat laatste

¹ Dit artikel is een bewerkte en bekorte versie van de lezing *Schatgraven in gekaapte brieven: een venster op het (taal)verleden* op 29 november 2012 gegeven voor de historische vereniging Delfia Batavorum te Delft.

² Zie hiervoor Marijke van der Wal, *De voortvarende zeemannsvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee*. Zutphen: Walburg Pers 2010.

³ Die papieren fungeerden als bewijsmateriaal om vast te stellen of de inbeslagname van een schip rechtmatig was geweest. Voor meer informatie over de kaapvaart en de procesgang zie Van Gelder 2008: 15-21 en Van Vliet 2007: 53-55.

⁴ Dat onderzoeksprogramma onder leiding van Marijke van der Wal wordt sinds 2008 gefinancierd door de Nederlandse Organisatie van Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

⁵ De zeventiende-eeuwse doorsnede is het onderwerp van Judith Nobels' proefschrift, de achttiende-eeuwse van Tanja Simons' dissertatie. In een diachrone, overkoepelende monografie van Gijsbert Rutten en Marijke van der Wal komen beide periodes aan bod.

gebeurde alleen in hogere kringen. Tot voor kort hadden we dus geen beschikking over grote hoeveelheden persoonlijke brieven die een toegang zouden kunnen geven tot het gevarieerde taalgebruik van voorbije eeuwen of, met andere woorden, tot de diversiteit die er moet zijn geweest zowel in het gesproken als in het geschreven taalgebruik. De herontdekking van de zo geheten *sailing letters* heeft daar verandering in gebracht.⁶ Het blijkt een fantastische bron met zo'n 15.000 privé-brieven geschreven aan echtgenoten, ouders, andere familieleden en vrienden. In die brieven kunnen we op zoek gaan naar taalverschillen en naar de alledaagse taal uit het verleden. Hoe klonk de taal van de briefschrijvers en hoe was het gesteld met hun schrijfvaardigheid? Daar zullen we iets van laten zien aan de hand van de twee uitgekozen brieven nadat we eerst de rol van de genealogie voor ons onderzoek hebben toegelicht.

Archiefdoos met brieven (National Archives, Kew, Verenigd Koninkrijk)

De rol van genealogie

Bij eerste lezing van de zeventiende- en achttiende-eeuwse brieven zijn de afzenders en geadresseerden niet meer dan namen. Doop-, trouw- en begraafregisters in verschillende gemeentelijke archieven kunnen die namen meer achtergrond geven. Laten we het concrete voorbeeld van Michiel Ruijs en zijn vrouw Johanna Petronella nemen.

Er moet wel een connectie met Delft zijn, want Michiel schrijft naar zijn *'Veel Geagte En lieve Vaader En Moeder'* in Delft. De adressering vermeldt de naam van G. Verhaast, meester juwelier op het Oude Delft. Onderzoek in de gemeentearchieven van Delft en Rotterdam/ Delfs-

haven levert nadere informatie op. Gijsbert Verhaast blijkt op 15 juni 1760 in de Nieuwe Kerk in het huwelijk te zijn getreden met Jacomina Lucas, weduwe van Cornelis Ruijs. Zij was oorspronkelijk ook afkomstig uit Delft, maar kwam nu uit Zevenhuizen, de woonplaats van haar eerste man met wie zij in 1737 was getrouwd. Duidelijk wordt dus dat Michiel Ruijs naar zijn moeder en stiefvader schrijft. Zelf blijkt hij op 22 juli 1764 eveneens in de Nieuwe Kerk met de achtentwintigjarige Delftse Johanna Maria van der Ploeg te zijn gehuwd.⁷ Volgens de gegevens in de database VOC-opvarenden was hij in datzelfde jaar teruggekomen van zijn reis als tweede chirurgijn op het schip de *Erffprins*.⁸ Vrijwel een jaar later, op 7 juli 1765 wordt hun dochtertje Jacomina gedoopt met stiefvader Gijsbert Verhaast en moeder Jacomina Lukas als getuigen. Kennelijk verhuisde Michiel vervolgens naar Delfshaven, want op 19 juli 1773 staat hij als weduwnaar, wonend in Delfshaven, te boek bij zijn tweede huwelijk met Johanna Petronella Maassen, afkomstig uit 's Gravenhage. De doopboeken van Delfshaven vermelden de doop van zoontje Gijsbert op 8 september 1774 en die van Johannes op 26 mei 1776. In de begraafboeken staan echter diverse overleden kinderen van Michiel Ruijs vermeld zonder verdere naamgeving: 26 juni 1776, 2 en 3 oktober en 31 december 1776. Mogelijk dat de zoontjes Gijsbert en Johannes zijn overleden.

Voor informatie over Michiel Ruijs' carrière en zeereizen is de website VOC-opvarenden belangrijk. Daar is soms ook aanvullende informatie over kinderen en echtgenotes uit te halen, wanneer die namelijk werden vermeld als begunstigden van de zogeheten maandbrieven. Daarmee kon een voorschot op de gage van de opvarenden worden opgenomen. Wanneer Michiel Ruijs op 27 januari 1778 als opperchirurgijn op de *Vrouwe Everhardina* naar Batavia vertrekt, is er een maandbrief met zoon Cornelis Gijsbertus Ruijs als begunstigde. In een veel latere maandbrief van 14 september 1784 wordt deze Cornelis Gijsbertus nogmaals als begunstigde genoemd samen met dochter Elisabeth Francina Ruijs en echtgenote Johanna Petronella Maassen. Hoewel aanvankelijk onduidelijk is of deze kinderen uit zijn eerste of tweede huwelijk stammen, brengt een testament van 6 januari 1784 in het Delftse notariële archief de oplossing. Sara de Raat, geboren Van der Ploeg, zuster van

⁶ Voor het belang van de brieven zie verder Van der Wal 2006.

⁷ Johanna Maria was op 14 maart 1736 gedoopt als dochter van Frans van der Ploeg en Elizabeth Mentink.

⁸ Zie <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl>.

Michiels eerste vrouw, noemt daarin namelijk haar nicht Elisabeth Francina en neef Cornelis. We hebben zo enigszins een beeld gekregen van de personen die achter de namen schuilgaan. Michiel Ruijs, die is opgeklommen tot opperchirurgijn, en die ongeveer veertig jaar kan zijn en zijn waarschijnlijk wat jongere vrouw Johanna Petronella met wie hij ten tijde van de brieven ruim zes jaar getrouwd is. Beiden zijn afkomstig en woonachtig in de regio Zuid-Holland.

Zelf geschreven of niet?

Voordat we de brieven nader onder de loep nemen, moeten we nog de vraag beantwoorden die bij elke brief moet worden gesteld. Is de brief door de afzender zelf geschreven of niet? We moeten immers voor de zeventiende en achttiende eeuw rekening houden met de nodige analfabeten en ook semi-alfabeten die alleen maar konden lezen en niet schrijven. In het elementair onderwijs leerden kinderen namelijk eerst lezen en pas daarna schrijven. Aan het schrijven, waarvoor ook extra betaald moest worden, kwamen lang niet alle leerlingen toe. Degenen die wel leerden schrijven, oefenden die vaardigheid bovendien niet altijd zo frequent en intensief dat ze in staat waren een brief te produceren.

Schrijfschriftje van Jacob Smit, opvarende op de Batavia (National Archives, HCA 30/750)

Die niet-schrijfvaardigen moesten op anderen een beroep doen. Zo werden brieven verstuurd die niet door de afzenders zelf geschreven waren, maar door iemand in hun naaste omgeving die de schrijfkunst wel voldoende beheerste of eventueel door een beroepsschrijver die daarvoor een vergoeding ontving. Matroos Jacob Smit oefende het schrijven tijdens de reis van de *Batavia* zoals we kunnen zien in zijn bewaard gebleven schrijfschrift. Hij was zeker nog niet in staat om een brief te schrijven. Zelfs vrouwen van vergelijkbare status zoals Hendrikje de Cerff-ten Broek en Meymerigje Buyk-Kleynhens, allebei echtgenotes van stuurlieden, blijken in de late

achttiende eeuw te verschillen in schrijfvaardigheid: de eerste heeft haar brieven niet zelf geschreven, de tweede wel.⁹ Willen we de diversiteit van het taalgebruik van mannen en vrouwen en van schrijvers uit diverse sociale klassen en verschillende leeftijdsgroepen in kaart brengen, dan is het cruciaal om vast te stellen of een brief een autograaf is of niet. In het geval van een niet-autograaf kunnen we de taalkenmerken immers niet relateren aan de afzender van de brief.

Soms bevat de inhoud van de brief een opmerking over het wel of niet zelf schrijven, maar in verreweg de meeste gevallen moet op grond van andere gegevens vastgesteld worden of een brief een autograaf is of niet. Daarvoor hebben we binnen ons onderzoek een procedure ontwikkeld (zie voor details Nobels & Van der Wal 2012). In het geval van Michiel Ruijs is evident dat hij als chirurgijn aan boord moest kunnen schrijven. Zijn brief is dan ook zonder twijfel een autograaf, maar bij zijn vrouw zou dat anders kunnen liggen. Vrouwen waren immers over het algemeen minder geschoold dan mannen en hadden ook het schrijven voor hun beroep vaak niet nodig. Johanna Petronella Ruijs maakt het ons echter gemakkelijk door aan het eind van haar brief expliciet te vermelden dat ze eigenhandig de groeten doet: *‘de hertelyke groetenis van myn aan u lieve man en aan men heer de kaptyn, aan de Serf en aan Blom en syn soon door myn hant gedaan’*.¹⁰ Zij doet dus de groeten aan kapitein Gerrit Harmeijer, aan derde stuurman Christiaan de Cerff, aan tweede stuurman Jan Blom en zijn zoon Jan Jansen Blom, die hooploper (=helper van matrozen) was. Het waren kennelijk allemaal bekenden aan boord. Dat de achtergebleven vrouwen ook een netwerk vormden wordt duidelijk uit Johanna Petronella's twee vol geschreven briefvellen.¹¹

Vrouwennetwerken aan de wal

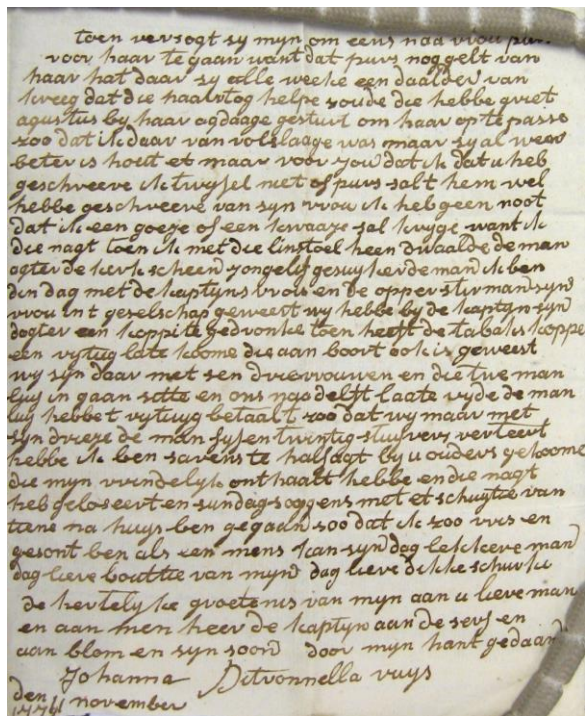
De brief die Johanna Petronella Ruijs op 11 november 1779 aan haar ‘eerwaarde en lieve man’ schrijft begint met het noemen van haar en zijn gezondheid zoals dat veelal aan het begin van onze brieven gebeurt. Zij wordt echter concreet met een verwijzing naar de mislukte eerste poging tot vertrek en de zorgen die alle achterblijvers zich hierover gemaakt hebben: *‘og, lieve*

⁹ Zie Van der Wal 2010: 45-49 en 93-94.

¹⁰ Voor het begrip zijn in dit citaat en de nog volgende citaten interpunctie en hoofdletters toegevoegd die in het origineel ontbreken.

¹¹ Voor de positie van zeemannenvrouwen zie De Wit 2010.

kint, dat u eens wist hou meenig maale ik by Huygsloot en by Purs in die tyt u alle beklaagt hebbe, dat wy meenig maale zyde tegens mal-kandere: og, waare zy nog op Hellevoet, want God weet wat wy nog hoore zulle'. De namen Huygsloot en Purs in deze passage verwijzen naar families in haar woonplaats Delfshaven. Derde stuurman Michiel Huycksloot was eveneens een opvarende van de *Batavia*. Zo wordt al iets zichtbaar van de relaties aan de wal en dat wordt nog duidelijker in het vervolg van de brief waarin Johanna Petronella uitvoerig haar belevenissen met de vrouw van tweede stuurman Blom beschrijft, die een 'kwalijke kraam' (miskraam) heeft gehad. Zij is midden in de nacht opgetrommeld om bij vrouw Blom te waken en heeft dat een paar nachten en paar dagen gedaan, maar kreeg er knap genoeg van. Ze is namelijk in een huishouden vol ongedierte terecht gekomen, wat haar man maar niet tegen zijn collega Blom moet zeggen! Johanna Petronella is vertrokken nadat vrouw Huycksloot had gezegd dat ze er zelf wel ziek van kon worden.

Brief van Johanna Petronellea Ruijs (National Archives, HCA 30/735)

Overigens hebben de twee vrouwen dan wel een oplossing voor de verzorging van vrouw Blom bedacht. In narigheid staan de vrouwen elkaar dus bij, maar ze maken ook samen plezier. Dat blijkt uit Johanna Petronella's verslag van haar uitje met de vrouw van de kapitein, Anna Harmeijer-Floors en met de vrouw van eerste stuurman Cornelis Lorijn, die beiden in Delft woonden. Samen zijn ze thee gaan drinken bij Harm-

ijers dochter Johanna in Maassluis en tenslotte zijn ze voordelig met het rijtuig naar Delft teruggegaan samen met twee mannen die ze hebben laten betalen. Daar heeft Johanna Petronella bij haar schoonouders gelogeed en ze is op zondagochtend weer met de schuit van 10 uur naar huis (Delfshaven dus) teruggekeerd. Het uitje is haar uitstekend bevallen!

Dat de kapiteinsvrouw contact hield met de echtgenotes van bemanningsleden weten we ook uit de brieven van Hendrikje de Cerff-ten Broek die herhaaldelijk melding maakt van haar aangename bezoeken aan de kapiteinsvrouw Anna Harmeijer-Floors in Delft (zie Van der Wal 2010: 86-89). We zien hieruit dus hoe het netwerk van bemanningsleden aan boord een parallel heeft aan de wal: de vrouwen houden contact, vangen elkaar op en gaan met elkaar op stap. Die aardige informatie over het dagelijks leven wordt in opmerkelijk levendig taalgebruik gepresenteerd.

Gesproken taal en liefkozende woorden

Laten we enkele passages onder de loep nemen waaraan voor het begrip interpunctie is toegevoegd die in het origineel ontbreekt:¹²

- (1) Ik moet u **betuyge** dat sy vergaat van **vuyligheyt**. Vrou Huygsloot zy **tegens myn** dat ik daar niet langer **mos** blyven want dat ik ook siek zou worden. Ik heb **t** ten respekt van haar man gedaan om dat u goeje **vrinde** zyt.
- (2) Wy **hebbe** by de **kaptyn syn dogter** een **koppi** te gedronke.
- (3) **Sundagsoggens** met et **schuytie** van **tiene** na huys ben gegaan.

Johanna Petronella blijkt geen probleem te hebben met het schrijven van de vormen *myn* (voor *mij*), *mos* (voor *moest*), *koppi* (voor *kopje*), *schuytie* (voor *schuitje*), vormvarianten die we gewoonlijk niet in gedrukte teksten uit de late achttiende eeuw aantreffen. Ook de spreektaalige constructie *de kaptyn syn dogter* treffen we aan. Verder worden sommige woorden gespeld zoals ze worden uitgesproken. Zo wordt de slot-*n*, die in een groot gedeelte van het Nederlandse taalgebied tot op de dag van vandaag niet wordt uitgesproken, door haar ook niet gespeld in *betuyge*, *vrinde*, *wy hebbe*, *gedronke*, *tiene* en worden ook *sundagsoggens* en *et* fonetisch gespeld. Een aanvankelijk lastig te interpreteren passage

¹² Net als de meeste zeventiende- en achttiende-eeuwse gekaapte brieven vertonen de besproken brieven geen of nauwelijks interpunctie en lijkt het hoofdlettergebruik vrij willekeurig te zijn.

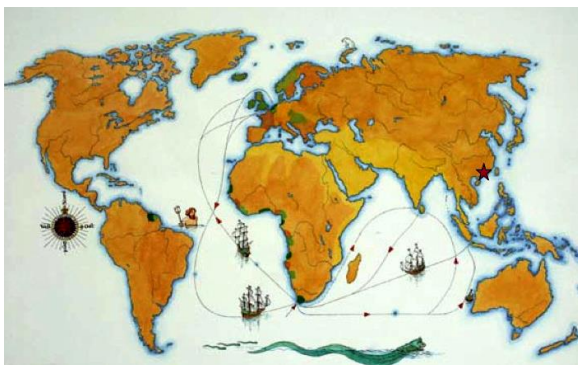
die dient als afsluiting van het verhaal over het waken bij vrouw Blom, kan bij nader inzien opgelost worden.

- (4) Ik heb geen noot dat ik een goeje of een kwaaje sal kryge, want ik die nagt, toen ik met die linstoel heen dwaalde, de man agter de kerk scheen, jongelif.

Een 'goeje of een kwaaje' in (4) moet geïnterpreteerd worden tegen de achtergrond van de eerder genoemde 'kwaaje kraam' van vrouw Blom. Johanna Petronella loopt niet de kans op een slechte of goede kraam, want toen ze die nacht in de leunstoel ('met die linstoel') wegsoesde ('heen dwaalde') scheen de maan ('man') achter de kerk d.w.z. werd zij ongesteld. Volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) zou *dwalen* in deze betekenis Zuidnederlands zijn en bij de uitdrukking *de maan schijnt achter de kerk* plaatst het WNT een vraagteken. De brief van mevrouw Ruijs levert dus een mooi bewijs voor de betreffende uitdrukking en voor een uitgebreider gebruik van *dwalen* in de betekenis van 'soezen'. De taal van Johanna Petronella is levendig en verrassend tot aan het eind. Zij heeft haar man al geregeld aangesproken met *lieve kint* en *jongelif*, maar ze eindigt met een prachtig voorbeeld van liefkozende taal die zeker niet in elke brief wordt aangetroffen: 'dag lekkere man, dag lieve bouttie van myn, dag lieve dikke schurke' zijn haar afsluitende woorden.

Reisverslag en de bezorging van brieven

Michiel doet verslag van zijn reis wanneer hij zich in China bevindt. Dat betekent dat hij schrijft over de tocht naar Kaap de Goede Hoop, vervolgens naar Batavia en de onverwacht snelle overstap op een schip naar China.

De route naar de Oost: naar de Kaap, het verversingsstation en vervolgens naar Batavia

Michiel geeft in zijn verslag van die reis allerlei tijdsaanduidingen en noemt ook het aantal doden

aan boord. De teller stond op negentien doden en vijf vermisten toen zij na zeven maanden en twaalf dagen op 13 augustus 1780 in Batavia waren gearriveerd. Nog maar net daar gekomen moest de bemanning al twee dagen later op het schip de *Hoogkarspel* overstappen om naar China te gaan. Michiel had er niet veel zin in om zo hals over kop weer uit te varen, maar kapitein Harmeyjer wilde hem beslist op het schip hebben: 'My Seggende wel Te weete Wien hij hadt maar Niet wien hij kreijge Zouw Der halfe hij mijn Niet misse Wouw'. Hij gaat dus mee naar de omgeving van Kanton en Macao waar thee en porselein worden ingeladen. De voorspoedige reis duurde slechts een maand en twee dagen en er vielen maar twee doden te betreuren. In vergelijking met andere schepen met acht tot twaalf doden is de bemanning onder de hoede van chirurgijn Michiel Ruijs dus niet slecht af is. Wanneer Michiel op 6 december vanuit China schrijft, geeft hij ook de route van de terugreis aan. Hopelijk zal hij half mei bij de Kaap zijn en 'Zoo t Onsen Lieven heer belieft' eind augustus 1781 weer in Europa.

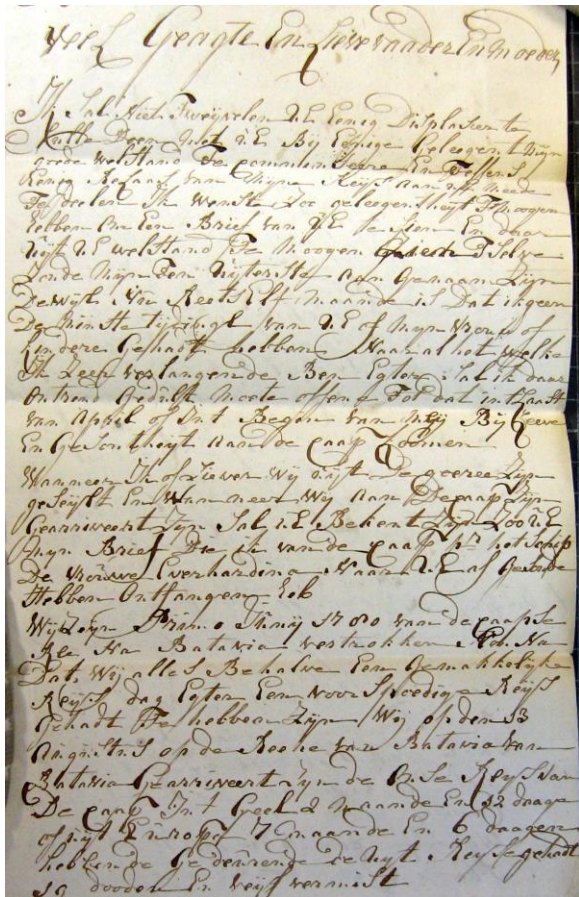
Envelop van de brief van Michiel Ruijs (National Archives, HCA 30/722)

Hoe had deze brief Delft moeten bereiken? Op de envelop staat: 'Per Een Deens Schip En Vrient die god geleyd in salvo (=in veiligheid)'. De brief wordt dus meegegeven met een Deens schip en een bevriend persoon. Aan het slot van de brief wordt dat bevestigd met de uitleg: 'Bekomt deese met Een Deens Schip van China Na Deenmarken Gedistineert. Op Deese Wijse heb ik aan vrouw geschreeve. Dus Zoo Er maar Een Te regt komt Ben ik Contend'. Ook verzoekt hij zijn stiefvader om een ingesloten brief van derde chirurgijn Jan de Kooker bij diens familie in Maassluis te laten bezorgen. Het is een opmerkelijk kort briefje vol vaste formules dat bestaat uit niet meer dan informatie over gezondheid, een mededeling over vertrek, de frase dat er verder niets meer te schrijven valt en de groeten.

Taalgebruik en de aanspreekvorm UE

Michiel, die als chirurgijn de nodige opleiding heeft gehad (weliswaar niet universitair), laat zien dat hij niet van de straat is. Hij gebruikt

Latijnse woorden, al zijn ze wat verbasterd, zoals *Tottes Tutes* (*totus tuus*: geheel de jouwe/uwe), *Valee* (*vale*: vaarwel) en *Datum Uyt Supra* (datum zoals boven). Ook treffen we in zijn brief diverse leenwoorden aan zoals *communiseeren*, *except*, *recikeeren*, *sinpaticeeren*, *gedestineert*, *contend* en tegenwoordig deelwoorden zoals *op Batavia koomende*, *my seggende*, *zeynde een portiguse sterkte*, *volmaakte welstand genietende*.

Brief van Michiel Ruijs (National Archives, HCA 30/722)

Hij laat blijken dat hij kan schrijven, al zijn er ook in de haast gemaakte fouten zoals dubbele woorden. Ook gebruikt hij, net als zijn vrouw, af en toe de vorm *mijn* (voor *mij*) en spelt hij ook herhaaldelijk de slot-*n* niet (*quaame*; *bij leeve en gesontheit*; *12 daage*; *gedult moete offene*). Als aanspreekvorm hanteert Michiel consequent *UE*; hij gebruikt steeds de afkorting, geen volledige vorm *U Edele* of *Uwe Edelheid*. Dat ligt anders in de brief van zijn echtgenote die een keer de volledige vorm *uedele* gebruikt (*ik heb u eedele brief wel ont-fangen*) en verder afwisselt in de aanspreekvormen *u* (onderwerp & indirect object), *gij* en een keer *jou* in 'hout het maar voor jou'. In de zeventiende eeuw was de aanspreekvorm *UE* opgekomen die, naar verondersteld wordt, vanuit kanselarijtaal bij hogere sociale

lagen in gebruik was gekomen en zich daarna verder heeft verspreid. Die verdere verspreiding van *UE* zou dus een verandering van bovenaf zijn geweest. Kunnen we dat ook bewijzen? Ja, dat kunnen we met ons brievenmateriaal.

Onderzoek van ons brievenmateriaal laat zien dat de *UE* in de late zeventiende eeuw slechts 9% van alle aanspreekvormen uitmaakt, terwijl dat honderd jaar later maar liefst 71% is (zie Nobels & Simons te verschijnen). In de zeventiende eeuw zijn de dan nog marginale *UE*-vormen niet in alle klassen in gelijke mate aanwezig. Ze komen in de lage klasse helemaal niet voor, slechts sporadisch (2%) in de lage middenklasse en in de hoge middenklasse en hoge klasse elk 20%. In de achttiende eeuw vindt de opmerkelijke toename van *UE* plaats in alle klassen, maar er blijven sociale verschillen: de hoge klasse 86%, de hoge middenklasse 69%, de lage middenklasse 54% en de lage klasse 30%. Bovendien is er nog een interessante ontdekking wanneer we heel precies gaan kijken naar de brieven uit de verschillende klassen. Briefschrijvers uit de lage klassen blijken *UE* vooral te gebruiken in vaste formules. Kennelijk hebben de briefschrijvers uit de lage klasse die aanspreekvorm via vaste briefformules geleerd. Briefschrijvers in de hoogste klassen gebruiken *UE* door de hele brief heen, zowel in formules als in niet-formulair taalgebruik zoals we dat ook zien bij Michiel Ruijs. De sociale diversiteit in zowel de zeventiende als de achttiende eeuw wijst dus inderdaad op een taalverandering van boven af. Dat Johanna Petronella er een ander gebruik van aanspreekvormen op na houdt dan haar man, komt overeen met genderverschillen die wij voor verschillende taalverschijnselen hebben kunnen vaststellen, maar waar we in het bestek van dit artikel niet verder op kunnen ingaan.

Afloop

Wat gebeurde er verder? Michiel Ruijs arriveerde met de *Hoogkarspel* al op 31 maart 1781 aan de Kaap, maar kwam hij ook snel thuis? De *Hoogkarspel* behoorde tot de vijf rijk beladen retourschepen die uit veiligheidsoverwegingen ten noorden van de Kaap in de Saldanhabaai kwamen te liggen. Daar werden ze op 21 juli 1781 verrast door een Engels eskader. Vier van de vijf schepen, waaronder de *Hoogkarspel*, vielen in vijandelijke handen; het vijfde werd tijdig door de bemanning in brand gestoken. De bemanningen kwamen in augustus lopend in Kaapstad aan.

VOC-schepen aangevallen in de Saldanhabaai, schilderij van Thomas Luney

Na verhoren door de Kaapse autoriteiten moesten kapiteins en andere bemanningsleden zoals Michiel Ruijs op toestemming wachten om naar huis te vertrekken.¹³ Michiel kwam uiteindelijk pas op 16 juni 1784 terug met het *Zeepaard*. Johanna Petronella heeft dus lang moeten wachten op haar *lieve dikke schurke*.

Tenslotte

De twee hier besproken achttiende-eeuwse brieven illustreren, tegen de achtergrond van het algehele *Brieven als buit*-onderzoek, welk zicht op het (taal)verleden kan worden verkregen. Het waren in dit geval brieven gericht aan en afkomstig van een bemanningslid aan boord van een VOC-schip.

Een postzak aan boord

Wie nader wil kennismaken met achttiende-eeuwse brieven gestuurd door vrouwen aan hun zeevarende echtgenoten kan terecht bij *De voortvarende zeemannsvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee* (onder redactie van Marijke van der Wal; uitgeverij Walburg Pers Zutphen) of bij *Kikkertje lief. Brieven van Aagje Luijtsen, geschreven tussen 1776 en 1780 aan Harmanus Kikkert, stuurman in dienst van de VOC* (ed. Perry Moree 2003). Nu moet niet de indruk ontstaan dat alleen zeevarenden afzenders of geadresseerden van de brieven waren. Dat is zeker niet het geval. De in beslag genomen schepen hadden postzakken aan boord met brie-

ven van en aan allerlei personen in het Caribisch gebied, Azië en Afrika. In de rubriek *Brieven van de maand* op de website www.brievenalsbuit.nl kan de geïnteresseerde lezer een verdere indruk krijgen van deze rijke en gevarieerde buit aan brieven.

Prof. dr. Marijke van der Wal is bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands aan de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden.

Bibliografie

-Bruijn, Jaap. R. 2010. 'Twee stuurlieden in een strak gestructureerd bedrijf'. In: Van der Wal 2010: 17-30.

-Gelder, Roelof van. 2008. *Zeepost. Nooit bezorgde brieven uit de 17de en 18de eeuw*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.

-Moree, Perry (ed., m.m.v. Ingrid Dillo, Vibeke Roeper en Theo Timmer). 2003. *Kikkertje Lief. Brieven van Aagje Luijtsen, geschreven tussen 1776 en 1780 aan Harmanus Kikkert, stuurman in dienst van de VOC*. Den Burg Texel: Het Open Boek.

-Nobels, Judith & Marijke van der Wal. 2012. 'Linking Words to Writers: Building a Reliable Corpus for Historical Sociolinguistic Research'. In: Nils Langer, Steffan Davies & Wim Vandenbussche (eds.). *Language and History, Linguistics and Historiography. Interdisciplinary Approaches*. Bern etc.: Peter Lang, 343-361.

-Nobels, Judith & Tanja Simons (te verschijnen). 'From ul to U.E.: A socio-historical study of Dutch forms of address in seventeenth- and eighteenth-century private letters'. In: Marijke van der Wal & Gijsbert Rutten (eds). *Touching the Past. Studies in historical sociolinguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

-Vliet, Adri van. 2007. 'Een vriendelijke groetenisse.' *Brieven van het thuisfront aan de vloot van De Ruyter (1664-1665)*. Franeker: Van Wijnen.

-Wal, Marijke van der. 2006. *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

-Wal, Marijke van der (red). 2010. *De voortvarende zeemannsvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee*. Sailing Letters Journaal III. Zutphen: Walburg Pers.

-Wiel, Kees van der. 2001. 'Gerrit Harmeyer, schipper op China in de jaren 1763-1784'. In: *Delfia Batavorum. Tiende Jaarboek 2000*, Delft: Historische Vereniging Delfia Batavorum, 99-116.

-Wit, Annette de. 2010. 'Zeemannsvrouwen aan het roer'. In: Van der Wal 2010: 31-37.

¹³ Zie Bruijn 2010: 27-29, Van der Wiel 2001 en Moree 2003: 26-30 voor de gebeurtenissen in de Saldanhabaai.